

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

18

Η ζωή και η προσφορά
του Αριστοφάνη

ΣΤΟΑ Ι ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

ΘΥΡΑ 18: Η ΖΩΗ ΚΑΙ Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗ

Η ζωή του Αριστοφάνη

Ο χρόνος που γεννήθηκε ο μεγαλύτερος κωμικός ποιητής της αρχαιότητας δεν είναι γνωστός. Άλλοι τον τοποθετούν στο 453 π.Χ. άλλοι στο 452 π.Χ. και άλλοι στο 445 π.Χ. Ήταν γιος του Φιλίππου και της Τηνοδώρας, από τον δήμο των Κυδαθηναίων - συνδημότης τού Κλέωνος του μεγάλου του αντιπάλου - και ανήκε στην Πανδιονίδα φυλή. Τον έλεγαν Αιγινίτη και του αμφισβήτησαν τα δικαιώματα του ως γνήσιου Αθηναίου πολίτη.

Η ονομασία Αιγινίτης προήλθε από το εξής γεγονός: Όταν οι Αθηναίοι πήραν την Αίγινα το 430 π.Χ. τη μοίρασαν σε κληρούχους πολίτες τους. Ένας απ' αυτούς ήταν κι ο πατέρας του ποιητή, που εγκαταστάθηκε εκεί. Κι ο ίδιος ο ποιητής έμεινε στην Αίγινα όλη του τη ζωή. Για τη μάνα του, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ήταν γνήσια Αθηναία. Για τον πατέρα του όμως έλεγαν πώς ήταν από τη Ρόδο ή από τη Ναύκρατι (την ελληνική αποικία) της Αιγύπτου.

Όλα αυτά βέβαια δεν είχαν καμιά σημασία, γιατί στην ψυχή ο Αριστοφάνης ήταν ένας από τους γνησιότερους Αθηναίους και αφιέρωσε όλη του τη ζωή στην υπηρεσία της Αθήνας, σύμφωνα με τις πεποιθήσεις του βέβαια. Για τη μόρφωση του δεν έχουμε καμιά πληροφορία, όμως το έργο του μας δείχνει ότι είχε μελετήσει τους μεγάλους ποιητές της εποχής του. Φαίνεται,επισκίαζε τα έργα του, ότι δεν είχε μια βαθύτερη εποπτεία των πνευματικών ρευμάτων του καιρού του, αν κρίνουμε από τη θέση που πήρε απέναντι στον Σωκράτη.

Άρχισε να γράφει πολύ νέος. Επειδή όμως, δεν είχε δικαίωμα να ζητήσει χορό κωμωδών — παλαιό έθιμο όριζε να μη χορηγούν υλική και ηθική ενίσχυση σε όποιον δεν ήταν τριάντα χρόνων, γιατί ο κωμικός ποιητής έκανε κατά κάποιον τρόπο δημόσιο έλεγχο στην πολιτική, κοινωνική και ιδιωτική ζωή των Αθηναίων — παρουσίασε τις κωμωδίες του με ονόματα φίλων του ηθοποιών. Έτσι το 427 π.Χ. ανέβασε τους «*Δαιταλής*» με το όνομα τού Φιλωνίδα, το 426 π.Χ. τους «*Βαθυλώνιους*» και το 425 π.Χ. τους «*Αχαρνής*» με το όνομα του Καλλίστρατου. Και οι δυο αυτοί ηθοποιοί ήταν πολλά χρόνια στα έργα του Αριστοφάνη, ο πρώτος τα πρόσωπα των δημοσίων αρχόντων κι ο δεύτερος ιδιωτών.

Ενθουσιασμένος ο ποιητής από τη βράβευση της κωμωδίας του «*Αχαρνής*» αφιερώνεται ολοκληρωτικά στο θεατρικό αυτό είδος. Από τότε και για σαράντα ολόκληρα χρόνια ήταν ο κυρίαρχος της κωμικής σκηνής των Αθηνών. Ποτέ δεν δίστασε να πει τον λόγο του, όσο

πικρός κι αν ήταν και μολαταύτα οι συμπολίτες του τον αγαπούσαν και πολλές φορές του έδωσαν το πρωτο βραβείο. Από τα πρώτα του κιολας έργα, χτυπά τους πολιτικούς και ιδιαίτερα τον Κλέωνα. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι κανένας δεν τολμούσε να παραστήσει το πρόσωπο του Κλέωνα και γι' αυτό αναγκάσθηκε να παίξει ο ίδιος ο ποιητής.

Η επιτυχία του όμως θορύβησε το κυβερνητικό κόμμα κι ο Κλέων κατάγγειλε τον Καλλίστρατο με την κατηγορία ότι δυσφήμισε την πόλη, γιατί το έργο παίχθηκε στα Μεγάλα Διονύσια οπότε έρχονταν πολλοί ξένοι στην Αθήνα. Ο Καλλίστρατος απαλλάχθηκε από τη Βουλή των πεντακοσίων. Ο Κλέων έλεγαν ότι κατηγόρησε και τον Αριστοφάνη — όλος ο κόσμος ήξερε ότι τα έργα ήσαν δικά του — με «*γραφήν ξενίων*», ότι δηλ. δεν ήταν γνήσιος Αθηναίος. Η πληροφορία αυτή δεν φαίνεται και πολύ πιθανή, γιατί ο παντοδύναμος Κλέων μπορούσε να βάλει οποιονδήποτε πολιτικό φίλο του να καταγγείλει τον ποιητή, για να μην εκτίθεται αυτός. Το ίδιο απίθανη φαίνεται κι η πληροφορία για τρίτη καταγγελία.

Τον περισσότερο καιρό ο Αριστοφάνης έμενε στην Αίγινα. Εκεί έγραψε ίσως τις κωμωδίες του, όπως φαίνεται από τους «*Αχαρνής*» (στ. 536), όπου λέγει ότι οι Λακεδαιμόνιοι θέλουν να πάρουν το νησί, όχι γιατί ενδιαφέρονται και πολύ για αυτό, αλλά για να κάνουν δικό τους τον ποιητή, πού έμενε εκεί.

Ο Αριστοφάνης έζησε υποδειγματική και ειρηνική ζωή ως την ημέρα που πέθανε, το 385 π.Χ. Έλεγαν ότι ο Πλάτων έγραψε για τον τάφο του το εξής επίγραμμα: «*Οι Χάριτες θέλοντας νά'χουν ένα ιερό, που να μην πέφτει, βρήκαν την ψυχή του Αριστοφάνη*».

Η προσφορά του Αριστοφάνη στην κωμωδία

Πόσες κωμωδίες έγραψε ο Αριστοφάνης δεν μπορούμε να πούμε με σιγουριά. Άλλοι λένε 54, άλλοι 44 κι άλλοι 43. Ως εμας σώθηκαν οι τίτλοι 37 έργων του. Από όλα αυτά έχουμε σήμερα έντεκα ολόκληρες κωμωδίες του, τις έξης:

- «*Αχαρνής*» (425 π.Χ.), 2) «*Ιππής*» (424 π.Χ.), 3) «*Νεφέλαι*» (423 π.Χ.), 4) «*Σφήκες*» (422 π.Χ.), 5) «*Ειρήνη*» (421 π.Χ.), 6) «*Όρνιθες*» (414 π.Χ.), 7) «*Λυσιστράτη*» (411 π.Χ.), 8) «*Θεσμοφοριάζουσαι*» (411 π.Χ.), 9) «*Βάτραχοι*» (405 π.Χ.), 10) «*Εκκλησιάζουσαι*» (392 π.Χ.) και 11) «*Πλούτος*» (388 π.Χ.).
- Ανάλογα με το περιεχόμενο τους χωρίζονται οι έντεκα αυτές κωμωδίες σε τρεις κατηγορίες: 1) Πολιτικές (*Αχαρνής, Ιππής, Σφήκες, Ειρήνη, Λυσιστράτη*), 2)

Κοινωνικές (Νεφέλαι, Εκκλησιάζουσαι, Πλούτος), και 3) Φιλολογικές (Όρνιθες, Θεσμοφοριάζουσαι, Βάτραχοι).

Ο Αριστοφάνης έζησε την εποχή του Πελοποννησιακού πολέμου (431 -404 .π.. Χ.) και της παρακμής, που ακολούθησε ύστερα από αυτόν. Έζησε δηλ. την τραγικότερη εποχή τού Ελληνισμού, όταν έπεσε η Αθήνα κάτω από τα χτυπήματα της Σπάρτης, ενώ βρισκόταν στην κορυφή της ακμής της κι ήταν το σχολειό της Ελλάδας, το κέντρο όπου ανθούσε η σκέψη χεροδεμένη με την πράξη σε ένα πρωτοφανέρωτο σμίξιμο.

Τότε είναι που μπήκαν τα θεμέλια μιας ρεαλιστικής προσπελάσεως του αντικειμενικού κόσμου καί μιας ανθρωποκεντρικής οργανώσεως της Πολιτείας και της Κοινωνίας. Η Πόλη κι ο άνθρωπος ήσαν οι κυρίαρχοι, θεοί του αιώνα, με πρωτομάστορες τους σοφιστές, τους στοχαστές και τους μεγάλους τεχνίτες του λόγου και της πράξεως. Όμως, πολύ πριν από αυτόν τον πόλεμο, φάνηκαν οι οξύτερες αντιθέσεις που είχαν δημιουργήσει εσωτερικοί κι εξωτερικοί παράγοντες.

Από τους πρώτους η Οικονομία έπαιξε τον σπουδαιότερο ρόλο. Ως βασικό εργαλείο της είχε τους δούλους. Όμως η εργασία των δούλων και η αυξημένη παραγωγή, οδήγησαν στον κορεσμό των αγορών, όπου κυριαρχούσε η Αθήνα κι έπρεπε να βρει καινούργιες.

Η Ανατολική Μεσόγειος και η Μεγάλη Ελλάδα ήταν αυτός ο καινούργιος χώρος. Εκεί όμως εμπορεύονταν οι Πελοποννήσιοι και πιο πολύ οι Κορίνθιοι. Αυτοί γεμάτοι ανησυχίες προσεταιρίστηκαν την Σπάρτη, γιατί πολύ ανησυχούσε κι αυτή για την τόσο μεγάλη αύξηση της αθηναϊκής δυνάμεως. Έτσι οι επαγγελματίες του πολέμου Σπαρτιάτες κι οι εμποροβιοτέχνες της Αθήνας καί της Κορίνθου ήσαν φιλοπόλεμοι. Οι γαιοκτήμονες όμως κι οι γεωργοί κάθε άλλο παρά ήθελαν τον πόλεμο, γιατί πρώτοι αυτοί ήσαν τα τραγικά θύματα του, όταν ο εχθρικός στρατός έμπαινε στη χώρα τους.

Ένας απ' αυτούς ήταν κι ο Αριστοφάνης που μέστωσε κι αντρώθηκε μες το φοβερό κλίμα του πολέμου πού ξέσπασε το 431 π.Χ. και κράτησε με μια διακοπή, 20 ολόκληρα χρόνια.

Η κοινωνική του θέση λοιπόν καθόρισε και τις ιδέες του. Ήταν κτηματίας κι η τάξη του ανήκε στους φανατικούς ειρηνόφιλους και συντηρητικούς μαζί. Θεωρούσε ως ιδανικό του την Αθήνα του Αριστείδη κι αγωνιζόταν να ξαναφέρει πίσω τα πρώτα εκείνα δοξασμένα χρόνια μετά τα Μηδικά, τότε πού κυβερνούσαν ακόμη οι ολιγαρχικοί.

Δεν κατάλαβε, βέβαια, ότι εκείνα τα χρόνια ήταν η απαρχή μόνον της μεγάλης ανόδου της Αθήνας με τη στροφή της προς τη θάλασσα και το εμπόριο, που είχε ως αποτέλεσμα το θεμέλιωμα της Δημοκρατίας με τις πολιτικές μεταβολές, που έγιναν από τον Εφιάλτη και τον Περικλή. Από τότε ή Αθήνα είδε να περνούν από τα θεάτρά της οι μεγάλοι δάσκαλοι της Τραγωδίας, ακούσε τους Φιλοσόφους και τους Σοφιστές να διδάσκουν τις νέες ιδέες, θαύμασε τους τεχνίτες της όταν δημιουργούσαν τα μνημειακά έργα κι έβλεπε ανθρώπους να έρχονται από τα πέρατα του Ελληνισμού, αλλοι για να την γνωρίσουν.

Ο συντηρητικός και φιλειρηνιστής Αριστοφάνης εύρισκε πως το παρελθόν ήταν θαυμάσιο, πως η παλιά αγωγή και τα ήθη κι η πολιτεία της εποχής εκείνης άξιζαν κάθε έπαινο. Τώρα οι άνθρωποι έχασαν τον προσανατολισμό τους και βαδίζουν σαν τυφλοί προς τον χαμό τους. Οι νέοι τρέχουν στους σοφιστές να μάθουν τα πράγματα εκείνα πού τους διαφθείρουν.

Η πολιτεία παραδόθηκε στα χερια αναξίων πολιτικών (δημαγωγών), ενώ ο λαός, έγινε έρμαιο στα χέρια τους. Η Δημοκρατία της Αθήνας, όπως την έβλεπε ο Αριστοφάνης κι οι ομοϊδεάτες του ολιγαρχικοί. Αντίπαλοι τους ήσαν οι εμποροβιοτέχνες, η πρωτοπορία τής οικονομικής και πολιτικής ζωής. Για να τους πολεμήσει ο ποιητής, στον τομέα του φυσικά, έπρεπε να ξεθεμελιώσει τα οχυρά τους. Στόχος λοιπόν του Αριστοφάνη έγιναν οι δημαγωγοί κι οι σοφιστές, οι πολιτικοί δηλ. και πνευματικοί ηγέτες της Δημοκρατίας. Στους δεύτερους περιλάβαινε τον Σωκράτη καί τον Ευριπίδη.

α) Δημαγωγοί: Δημαγωγούς ονόμαζαν τους πολιτικούς που κυβερνούσαν την πόλη κι είχαν ένα σοβαρό όπλο γι' αυτό, τη ρητορική ικανότητα, την ευφράδεια, ένα από τα μαθήματα, που δίδασκαν οι Σοφιστές. Τους έβλεπε σαν απατεώνες που κορόιδευαν τον δήμο, για να ικανοποιήσουν τις προσωπικές τους φιλοδοξίες. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η κριτική του είναι υπερβολική σε πάρα πολλά σημεία και πως αυτή είναι η αιτία για τη δυσφήμιση των πολιτικών εκείνων. Έτσι οι πολιτικοί της δημοκρατικής παρατάξεως παριστάνονται σαν αισχροί κλεφτές, που εκμεταλλεύονται έναν εύπιστο κι αμέριμνο λαό, που όμως είναι ικανός να σύντριψει τα πρόσκαιρα είδωλα του.

β) Σοφιστές: Οι Σοφιστές ήλθαν από τις αποικίες, όπου η Δημοκρατία είχε κιάλας καταργήσει τις τυραννίες και τα ολιγαρχικά πολιτεύματα, στην Αθήνα, που διψούσε για μάθηση. Γιατί η Δημοκρατία, που ανέβαινε χρειαζόταν στελέχη πολλά και μορφωμένα, για να καταλάβουν τις θέσεις, που δημιουργούσε το πολίτευμα και η ηγεμονία. Οι νέοι, που ήθελαν να πολιτευθούν, σ' αυτούς έτρεχαν να διδαχθούν τη Ρητορική, γιατί η πειθώ με τον λόγο ήταν το πρώτο εφόδιο του πολιτικού. Οι Σοφιστές δεν ήσαν μόνο δάσκαλοι της ρητορικής. Ίσα – ίσα, που δίδασκαν όλες τις γνωστές επιστήμες και τη φιλοσοφία.

Προοδευτικοί στοχαστές, ήσαν οι φορείς των νέων ιδεών στο άστυ. Επειδή λοιπόν ή ασχολία των Σοφιστών ήταν ο άνθρωπος κι η μοίρα του, ο Αριστοφάνης έκανε το λάθος να θεωρησει και τον Σωκράτη Σοφιστή, αφού κι αυτός με τον άνθρωπο καταπιανόταν. Όμως ο Σωκράτης ήταν ο χειρότερος εχθρός των Σοφιστών και η κατηγορία του Αριστοφάνη άδικη.

Πολλοί ισχυρίσθηκαν, ότι η διακωμώδηση αυτή του Σωκράτη ήταν μια από τις αιτίες που δημιούργησαν την κακή φήμη του μεγάλου σοφού ανάμεσα στον λαό και οδήγησαν στην καταδίκη του γι' αυτό, στην Απολογία του Σωκράτη, που έγραψε ο Πλάτων.

Ο δεύτερος στόχος του Αριστοφάνη από τους πνευματικούς ανθρώπους ήταν ο Ευριπίδης, ο μεγάλος τραγικός. Ο «από σκηνης φιλόσοφος», όπως τον είπαν, ήταν ο υποστηρικτής των νέων ιδεών, μαθητής των Σοφιστών. Αυτόν προσπαθεί να τον εξευτελίσει, κατηγορώντας τον, ότι μ' αυτόν η Τραγωδία έχασε το αρχαίο μεγαλείο, ότι χρησιμοποιεί πολύ εύκολα μέσα για να συγκίνηση το ακροατήριο, ότι πολλές φορές δεν ξέρει τι λέει:

Με απάνω τα ποδάρια γράφεις τα έργα,

ενώ μπορείς με κάτω τα ποδάρια.

Και τα τραγωδοκούρελά σου τούτα,

τ' άθλια τα ρούχα τι τα θέλεις; ώστε

γι' αυτό ζητιάνους πλάθεις...

(μετ. Θρ. Σταύρου)

Η αρχαία Αττική κωμωδία ήταν ένα είδος φάρσας και προσωπικής σάτιρας μαζί. Πρόθεση της δεν είναι να δημιουργήσει αιώνιους τύπους, αλλά ανεβάζει στη σκηνή σύγχρονα πρόσωπα, όπως τον Κλέωνα και τον Σωκράτη, και τα διακωμωδεί, χωρίς να διστάσει να κρίνει και τη δημόσια και την ιδιωτική τους ζωή.

Πολλές φορές η Πολιτεία κινήθηκε εναντίον των κωμωδιογράφων και απαγορεύει να διακωμωδούνται ζωντανά πρόσωπα, αλλά ποτέ δεν εφαρμόστηκε αυστηρά ο νόμος, που ψηφίσθηκε το 440 και ανανεώθηκε το 415 π.Χ. Ο ρόλος της Κωμωδίας ήταν όμοιος περίπου με του σημερινού τύπου. Από τις σύγχρονες κωμωδίες διαφέρει σημαντικά, γιατί σκοπός

της Κωμωδίας σήμερα είναι να δώσει, ως θεατρικό είδος, τύπους κι όχι να γελοιοποιήσει ένα συγκεκριμένο άτομο. Η αρχαία Αττική Κωμωδία, ως πολιτική κωμωδία, κράτησε ως το τέλος του 5ου αιώνα. Από τότε χάνει τον πολιτικό χαρακτήρα της και γίνεται κωμωδία ηθών. Τα δυο τελευταία έργα του Αριστοφάνη ανήκουν στο νέο είδος.

Ο σκελετός μιας αρχαίας κωμωδίας ήταν ο ακόλουθος:

α) Ο Πρόλογος (μεγαλύτερος από της Τραγωδίας).

β) Η Πάροδος (επίσης πιο μεγάλη από της τραγωδίας και πιο γραφική).

γ) Οι σκηνές (επεισόδια), που εναλλάσσονται με τα χορικά. Στην κωμωδία μόνο υπάρχουν μέρη, που ονομάζονται αγώνες. Ο αγώνας ήταν μια σύντομη διαλογική συζήτηση (λογομαχία) ανάμεσα σε δυο πρόσωπα, που υποστηρίζουν το καθένα τη δική του άποψη.

δ) Η Έξοδος, δηλ. η λύση της κωμωδίας.

ε) Η Παράβαση (και αυτό το κομμάτι υπάρχει μόνο στην κωμωδία και συνήθως βρίσκεται στη μέση του έργου). Σταματά για λίγο η δράση και ο ποιητής με τον κορυφαίο του χορού εκθέτει τις απόψεις του στο κοινό.

Οι κωμωδιογράφοι χρησιμοποιούσαν εκτός από τα μέτρα της τραγωδίας, το ιαμβικό τρίμετρο και το τροχαϊκό τετράμετρο, και τον ανάπαιστο στις πιο αργές σκηνές και το ιαμβικό τετράμετρο στις βίαιες συζητήσεις. Χρησιμοποιούσαν επίσης σε μεγάλη έκταση τα συστήματα, τα δίμετρα και τα μονόμετρα. Στα χορικά οι ρυθμοί είναι πιο ιδιότροποι από της τραγωδίας. Ο κυριώτερος χορός της κωμωδίας είναι ο *κόρδαξ*, αστείος κι ασεμνος πολλές φορές.

Σκοπός κάθε κωμικού ποιητή είναι να προκαλέσει το γέλιο κι ύστερα, ανάλογα με τις δυνάμεις του, να οδηγήσει τον θεατή στην κατάσταση εκείνη, πού θα τον κάμη ώριμο να δεχθή τα διδάγματα του έργου. Ό Αριστοφάνης ήταν ό μεγάλος μαέστρος του λόγου. Τα κωμικά ευρήματα του — κι εϊνπ καταπληκτική ή εφευρετικότητα του — κι οί καταστάσεις πού δημιουργούσε, χωρίς να τον ένδιαφέρη ή ταύτιση τους με ένα πραγματικό γεγονός, προκαλούσαν αβίαστα το γέλιο. Τα πρόσωπα του ήσαν κω-^μικά νευρόσπαστα, πού τα σατίριζε αμείλικτα. Ό λόγος του κυρίαρχος χρησιμοποιεί όλο τον Οηο'αυρό της αττικής γλώσσας από αστεία, βωμολοχίες, αισχρολογίες, παρωδεί, κάνει υπαινιγμούς, δεν σταματά

σε τίποτε. Δεν φοβάται κανέναν. Ξεγυμνώνει τους ανθρώπους με τις αδυναμίες τους τις σεξουαλικές, την ψευτοπερηφάνεια άλλων, πού έγιναν μεγάλοι καί τρανό; χωρίς να το περιμένουν, τη γελοιότητα μερικών πού θέλουν να παραστήσουν ό,τι δεν είναι, την πονηριά των δούλων, την άγυρτεία των μαντεων και των θεων ακόμη τις αδυναμίες, πολλές φορές. Δεν αφήσε δηλ. εκδήλωση πολιτική, κοινωνική και ατομική πού να μην την καυτηρίαση με σκοπό να ξεριζώΰ'η ό,τι αυτός θεωρούσε επιζήμιο.

Πολλές φορές, παραβλέποντας τους κανόνες της τέχνης του, μιλά σοβαρά χτυπώντας τούς φαύλους, τους συκοφάντες καί τους δημαγωγούς. Με τον τρόπο αυτό όμως μας δίνει μια ολοζώντανη εικόνα της δημοσίας και της ιδιωτικής ζωής της Αθήνας. Έτσι, όταν ο Διονύσιος, ο τύραννος των Συρακουσών, θέλησε να μάθει πώς είναι οργανωμένη η Αθηναϊκή Πολιτεία και ζήτησε κάτι σχετικό, έλαβε από τον Πλάτωνα τις κωμωδίες του Αριστοφάνη με τη σύσταση να τις μελετήσει, γιατί απ' αυτές θα μάθη ό,τι θέλει.

Εκτος από όλη την κλίμακα του κωμικού, από το πιο χοντρό ως το πιο ραφινάτο αστείο, βρήκαμε στον Αριστοφάνη και εξαισία λυρικά κομμάτια, που μάς δίνουν τη σίγουρη αίσθηση, ότι εδώ, στις κωμωδίες αυτές, υπάρχει ποίηση, η υψηλή ποίηση που στέκεται, άξια κοντά στα ωραιότερα ποιητικά δημιουργήματα των μεγάλων συγχρόνων του ποιητών:

*«...Την αγκαλιά του πατέρα μας του Ωκεανού του βαρύβροντου,
αφήνοντας οι δροσερές, οι φευγαλέες, οι αστέρευτες
ας ανεβούμε, οι Νεφέλες εμείς, στις δασωμένες κορφές των βουνών
τα μακροθώρητα κείθε να δούμε ψηλώματα, την ποτιζόμενη γη
και της γης τα γεννήματα και τα θεϊκά της ποτάμια τα γάργαρα,
έκει το βαθύβροντο πέλαο' γιατί μέσα σε λάμπες
αχιδοβόλες ακούραστο λάμπει του αιθέρα το μάτι.
Απ' τα κορμιά μας, Νεφέλες, τ' αθάνατα
τη βροντερή την αντάρα ας τινάξουμε
και τις ματιές μας στον κόσμο ας ρίξουμε πέρα...»*

(«Νεφέλες», μετ. Θρ. Σταύρου)

Η όταν τραγουδά τα αγαθά της Ειρήνης:

«... Μα τη ζήση την παλιά μας

θυμηθείτε, αγαπητοί μου,
που μας χάριζε η Ειρήνη,
θυμηθείτε τις τσαπέλες
και τα σύκα και τα μύρτα,
το γλυκόπιτο κρασάκι,
τη βραγιά των μενεξέδων
στο πηγάδι πλάι κι ακόμα
τις ελιές που λαχταρούμε...
Κι έτσι εσέ τα κλήματα,
κι οι σικίτσες οι μικρές,
κι όλα τ' αλλα δεντρικά,
με χαρά θα σε δεχθούν
και με το χαμόγελο...»

(«Ειρήνη», μετ. Θρ. Σταύρου)

Η γλώσσα του Αριστοφάνη είναι η Αττική, όπως διαμορφώθηκε στην εποχή του, η γλώσσα που μπορεί να αποδώσει ως και τις λεπτότερες αποχρώσεις ή οποιανδήποτε ψυχική κατάσταση ή τις υψηλότερες ιδέες. Είναι η γλώσσα του μορφωμένου και του αμόρφωτου, της Αγοράς και του Πειραιά, γιατί πρέπει εύκολα να καταλαβαίνει ο καθένας τι λέει.

- Το λεξιλόγιο του, το τρυγά όπου βρει τον ανθό του λόγου, οι ονοματοποιίες του, οι εικονικές και κωμικές εκφράσεις του, η κίνηση, ο ρυθμός και το χρώμα, η πλαστικότητα τού λόγου, η εξαιρετη γνώση των μέτρων, μάς δίνουν ένα σύνολο υποδειγματικό. Το ύφος του Αριστοφάνη αποκαλύπτει τον δάσκαλο του λόγου, που στο έργο του η κωμική φαντασία συναγωνίζεται με την εφευρετικότητα της εκφράσεως.
- Η αξιοθαύμαστη ελευθεριότητα του λόγου του, διατηρεί τη χάρη της Αττικής γλώσσας τόσο, που ξεχνά κανένας το «χυδαίο» που υπάρχει, («χυδαίο» βέβαια σύμφωνα με τις αντιλήψεις μας).
- Η φυσική χάρη του ακόμη και η λυγεράδα του, μάς επιτρέπει να τον παραβάλουμε με τον πλατωνικό λόγο, έχοντας βέβαια πάντα στο νου μας, τη διαφορά των φιλολογικών ειδών που καλλιεργεί ο καθένας.